

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ АГРОГОСПОДАРЮВАННЯ

УДК 338.43:631:332.1
JEL Q01

МАЛЕ ФЕРМЕРСТВО У ІНКЛЮЗИВНІЙ СІЛЬСЬКІЙ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЯК ФАКТОР ПІДВИЩЕННЯ РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ РЕГІОНІВ

Ніфатова Олена Михайлівна

доктор економічних наук, професор,
Сумський національний аграрний університет
ORCID: 0000-0001-9325-6176
helen.bykhova@gmail.com

Данько Юрій Іванович

доктор економічних наук, професор,
Сумський національний аграрний університет
ORCID: 0000-0002-9847-1593
yuriyidanko@gmail.com

В сучасних умовах економічної нестабільності та екологічних викликів, важливо знайти ефективні шляхи підвищення ресурсного потенціалу регіонів, зокрема через посилення ролі малого фермерства та господарств населення у інклюзивній сільській трансформації. Метою цього дослідження було проаналізувати внесок малого фермерства та господарств населення у продовольчу безпеку регіону, визначити основні проблеми та виклики, а також розробити практичні рекомендації для їх подолання через створення координаційних центрів «Сталі екосистеми» та живих лабораторій на базі сільських територіальних громад. Виявлено, що значна частина сільськогосподарської продукції виробляється саме малими фермерами та господарствами населення, проте їх внесок поступово знижується через низку чинників, таких як недостатня фінансова підтримка, обмежений доступ до сучасних технологій та ринків збуту. Аналіз також показав, що зміни клімату, війна та ресурсна нерівність суттєво впливають на стабільність і розвиток цих господарств. На основі проведеного аналізу запропоновано інноваційний підхід до інклюзивної сільської трансформації, який включає створення координаційних центрів «Сталі екосистеми» та живих лабораторій у сільських територіальних громадах Сумської області. Основні функції координаційних центрів полягають у підтримці та розвитку кооперативів, забезпеченні доступу до фінансування, наданні консультаційних послуг і впровадженні інноваційних технологій. Живі лабораторії стануть платформою для тестування новітніх сільськогосподарських практик і технологій, залучаючи місцевих фермерів до участі в експериментальних проектах для підвищення їхніх знань та навичок. Очікувані результати від впровадження такого підходу включають посилення співпраці між об'єднаними територіальними громадами та домогосподарствами, підвищення обізнаності домогосподарств про виклики та шляхи подолання наслідків зміни клімату, а також удосконалення впровадження сталих сільськогосподарських практик. Висновок дослідження підкреслює значимість підтримки малого фермерства та господарств населення як важливих агентів збереження екосистем та агробіорізноманіття регіонів. Реалізація запропонованого підходу сприятиме сталому розвитку сільських територій, підвищенню їхнього ресурсного потенціалу та забезпеченню продовольчої безпеки.

Ключові слова: господарства населення, сталі екосистеми, координаційні центри, живі лабораторії, територіальні громади.

DOI: <https://doi.org/10.32782/bsnau.2024.3.12>

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Зміни клімату, екологічні катастрофи, війна, соціальна та економічна нерівність, всі ці чинники здійснюють негативний вплив на формування продовольчої безпеки регіонів України. Особливо вразливим в цьому контексті стає сільське населення, яке не завжди має справедливий доступ до всіх необхідних ресурсів (природних, інфраструктурних, фінансових, соціальних та інформаційних), що посилює напругу та заважає інклюзивній трансформації регіонів. В той же час, стійкий розвиток сільської місцевості, населення якої є головним трудовим ресурсом сільськогосподарської діяльності, вбачається можливим тільки за умови саме інклюзивної трансформації, яка спрямована на подолання бідності,

голоду та соціально-економічної нерівності [1]. Реформа децентралізації в Україні надала додаткові можливості об'єднаним територіальним громадам для реалізації інклюзивної трансформації, щоб гідно конкурувати в боротьбі за ресурси, інвестиції та партнерів. Науковці, які займаються вивченням проблеми розвитку територіальних громад [2] сходяться у думці, що громади та території є більш конкурентоспроможними. Більш того, глобальні виклики такі як пандемія COVID-19 продемонстрували більшу стійкість та адаптивність територіальних громад у багатьох аспектах [3], серед яких важливе місце має наявність продовольчого суверенітету. Пріоритетним для таких територіальних одиниць є досягнення цілей сталого розвитку шляхом залучення інвестицій,

розвитку малого фермерства, підтримка господарств населення, налагодження стратегічних партнерських відносин та поліпшення добробуту населення [4]. Значення малого фермерства у формуванні продовольчої безпеки регіонів актуалізується не тільки здатністю до самозабезпечення продуктами харчування населення регіону, але і орієнтацією на більш екологічні принципи ведення сільського господарства та більшу увагу до підтримки біорізноманіття у порівнянні з масштабним сільськогосподарським виробництвом, яке здебільшого є монокультурним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загострення екологічних та аграрних дебатів відбувається впродовж останніх десятиліть. Науковцями відзначається загальна втрата біологічного різноманіття, спричинена антропогенним впливом [5]. Як відмічається у дослідженнях [6, 7] аграрна революція, з одного боку, призвела до появи ключового виду діяльності, здатного забезпечити постійно зростаюче населення продуктами харчування, а з іншого – спричинила перетворення великої кількості природних екосистем на монокультури. Більш пізні дослідження [8] демонструє, що збереження біорізноманіття можливе тільки за умови переходу від розвитку до збереження, а також за умови активної участі держави у цьому питанні. Однією з проблем втрати біорізноманіття є перевага монокультурного вирощування. Наприклад, в Сумському регіоні 87% сільськогосподарських площ займають вирощування пшениці, кукурудзи та ячменю [9]. У той же час наукові дослідження показують, що в 79% експериментів з біорізноманіття виробництво біомаси в різних системах було в середньому в 1,7 рази вище, ніж в монокультурі [10]. Монокультурні ландшафти, утворені великими аграрними підприємствами сьогодні відзначаються як серйозні загрози для продовольчого суверенітету, а екстремальна концентрація землі у володінні агрохолдингів породжує рухи, які наполягають на справедливому перерозподілі землі по всьому світу [11]. Це призвело до усвідомлення необхідності впровадження аграрних реформ та визнання пріоритету розвитку сільських територій. Незважаючи на критику урядами багатьох країн, все більшого поширення набуває концепція «degrowth», яка бере початок у звіті «The Limits to Growth» де вперше були представлені дослідження, які пов'язали екологічну кризу з наслідками економічного розвитку [12]. Розвиток цієї концепції підтримується різними вченими, деякі з них пропонують перегляд Нового Зеленого Курсу без зростання та робить акценти на локалізованій економіці та децентралізованому агроекологічному виробництві [13]. З іншої сторони, як зазначено в роботі [14] інклюзивний розвиток сільських територій зіштовхується з певними викликами, які посилюють нерівність та послаблюють справедливість (технологічний розвиток, діджиталізація, гендерна рівність). Одним із п'яти базових принципів успішності стратегії розвитку сільських територій, відзначається врахування «різноманітності сільських ситуацій». Для малих ферм та господарств населення така різноманітність може проявлятися через різний ресурсний потенціал, такий як якість ґрунтів, географічне розташування

земельної ділянки, кваліфікація робочої сили, що, як наслідок, ускладнює уніфікований підхід до формування стратегії розвитку сільських територій.

Формування цілей статті. Надаючи перевагу посиленню ролі малого фермерства та господарств населення як агентам збереження екосистем регіонів та ключових акторів підтримки агробіорізноманіття це дослідження пропонує підхід до інклюзивної трансформації на прикладі Сумського регіону, який спрямовано на допомогу малим фермам та господарствам населення у адаптації до кліматичних змін та формуванні сталих екосистем на своїх земельних ділянках, здатних забезпечити не тільки продовольчий суверенітет окремого господарства населення, але і продовольчий суверенітет громади та регіону в цілому.

Результати дослідження. Важливість малого фермерства у інклюзивній сільській трансформації обґрунтовується наступними аспектами:

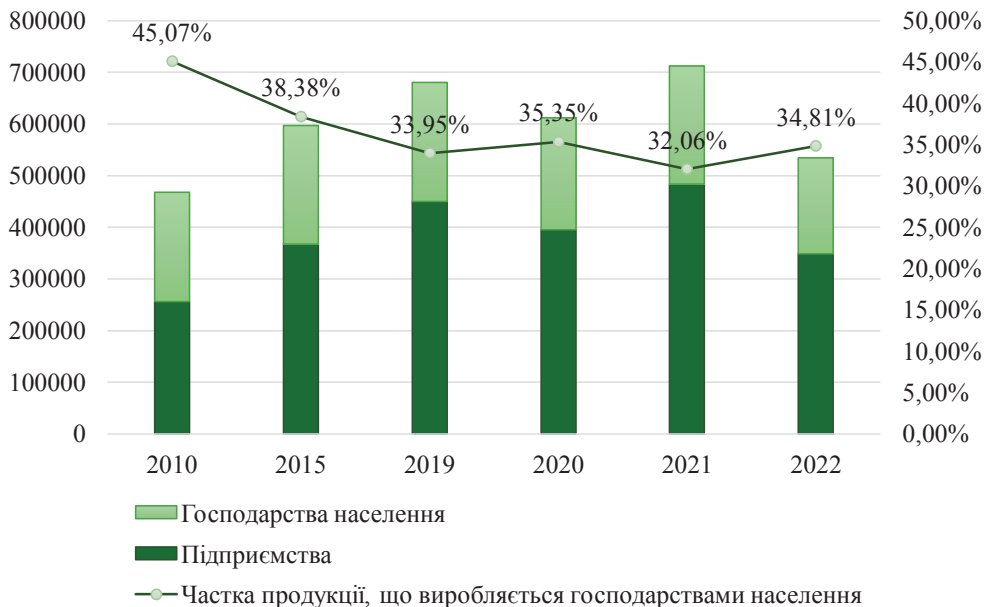
по-перше, господарства населення мають більший потенціал до сталого розвитку у порівнянні з індустріальним сільським господарством в глобальному масштабі, оскільки діяльність господарств населення націлена в першу чергу на продовольче самозабезпечення, а отже, зацікавленість у вирощуванні більш якісної та здорової продукції, збереженні екосистем та дбайливому ставленні до власної землі;

по-друге, стійке сільське господарство пов'язане з продовольчою безпекою та доводить важливість місцевого виробництва [15], що підтверджено після пандемічними дослідженнями [3];

по третє, загострення екологічної кризи та кліматичні зміни все більше впливають на мале фермерство та мало захищені господарства населення [16], які мають меншу кількість необхідних для адаптації ресурсів, будь то кліматичні послуги чи діджиталізація, що посилює нерівність;

по-четверте, усвідомлення наслідків аграрної революції та масштабування сільськогосподарської діяльності [6], а також нездатність існуючої глобальної продовольчої системи забезпечити потреби людства все більше формують необхідність трансформації харчових систем та агроекології.

Господарства населення, відіграють важливу роль у забезпеченні населення України сільськогосподарською продукцією. Вони є суттєвим джерелом харчових продуктів для власних потреб і місцевих ринків, а також сприяють збереженню традиційного способу життя та сільських громад. Під господарствами населення в Україні розуміються такі домогосподарства, які ведуть сільськогосподарську діяльність як для продовольчого самозабезпечення, так і для створення товарної сільськогосподарської продукції, а також фізичні особи-підприємці у сфері сільського господарства. Аналіз вкладу господарств населення у забезпечення сільськогосподарською продукцією представлено на рис.1. Незважаючи на зменшення частки, господарства населення все ще забезпечують значний відсоток продукції (34.81% у 2022 році), що вказує на їх важливість у загальній продовольчій системі України. З цього витікає, що належна

Рисунок 1. Вклад малого фермерства та господарств населення у забезпечення сільськогосподарською продукцією

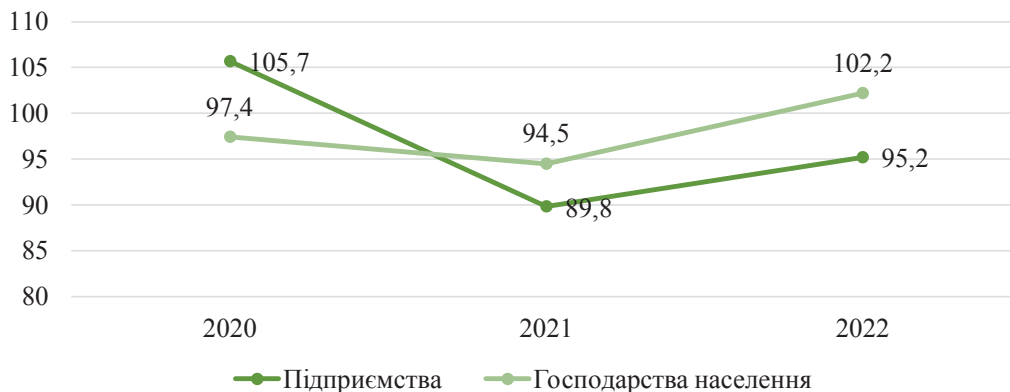
Джерело: розраховано на основі [9]

підтримка малого фермерства та господарств населення сьогодні вбачається важливим напрямом інклюзивної сільської трансформації в бік сталості, соціальної і фінансової справедливості та агроекологічності. Підтримка дрібних фермерів та господарств населення може сприяти стабільності продовольчої системи, збереженню робочих місць у сільській місцевості та захисту біорізноманіття. Ці тенденції підкреслюють важливість інтеграції господарств населення у більш широкую стратегію розвитку сільського господарства в Україні, включаючи інклюзивну економіку та збільшення ресурсного потенціалу регіонів.

Сумський регіон у своєму складі має 36 сільських та селищних територіальних громад [17]. Постійне населення станом на 1 січня 2022 року складало 2,52% від загального постійного населення України, сільське населення Сумського регіону становить 30%, серед якого 54% населення жінки. Загальний індекс сільськогосподарської продукції Сумського регіону у 2022 році був

вищим за середній по Україні та становив 94,3% проти 72% (середній показник по Україні). Щорічно Сумський регіон забезпечує близько 5% виробництва сільськогосподарської продукції по Україні, з яких 20% припадає на мале фермерство та господарства населення. У порівнянні із середнім показником по Україні, який складає 34,8%, господарства населення Сумського регіону мають значно нижчий показник. В той же час, аналіз індексів сільськогосподарської продукції у турбулентні роки (2022 рік початок повномасштабної війни) показав, що за продукцією рослинництва мале фермерство та господарства населення у порівнянні з підприємствами мають вищі показники 102,2% проти 95,2% (рис. 2).

Загальна кількість застосування пестицидів за останні 4 роки в цілому по Україні скоротилась з 24,3 тис. тонн на рік у 2019 році до 19,4 тис. тонн на рік у 2022 році. Однак, відсоток обробленої пестицидами площі у Сумському регіоні перевищує середній показник по Україні та становить 94% проти середнього показника у 89%

Рисунок 2. Індекси виробництва продукції рослинництва Сумської області у порівнянні

Джерело: побудовано на основі [9]

(Таблиця 1). Середній показник внесення пестицидів на 1 га/кг також перевищує середній по Україні (1,6 га/кг у Сумському регіоні проти 1,5 га/кг по Україні) [9].

Думка про те, що більш локалізована економіка та децентралізоване агроекологічне виробництво використовує меншу кількість пестицидів та викопного палива [13] спонукає до розуміння важливості підтримки та розвитку господарств населення як агентів збереження екосистем регіонів. А як вже зазначалось раніше, ефективним інструментом реалізації такої підтримки можуть стати об'єднані територіальні громади. Забезпечення більшої частки населення продуктами харчування за допомогою сільського господарства, підтриманого об'єднаними територіальними громадами, може виявитись корисним не тільки у сприянні розвитку продовольчого суверенітету, але і допоможе досягти синергетичного ефекту від такої взаємодії через скорочення харчових відходів, збільшення споживання місцевих сезонних продуктів та скорочення ланцюгів постачан.

Відповідно до цього, інклюзивну сільську трансформацію слід розглядати через посилення ролі малого фермерства та господарств населення як агентів збереження екосистем регіонів та ключових акторів збереження агробіорізноманіття шляхом допомоги господарствам населення у адаптації до кліматичних змін та формуванні сталих екосистем. Для формування підходу

до інклюзивної сільської трансформації на прикладі Сумського регіону було адаптовано концепцію сталого розвитку, запропоновану у дослідженні [18]. Враховуючи специфіку Сумського регіону та потребу у підвищенні ресурсного потенціалу, пропонується створення координаційних центрів «Сталі екосистеми» та живих лабораторій на базі сільських територіальних громад Сумської області (рис. 3).

Запропонований підхід до інклюзивної сільської трансформації з акцентом на малому фермерстві та господарствах населення базується на створенні координаційних центрів «Сталі екосистеми» та живих лабораторій у сільських територіальних громадах Сумської області. Ці структури сприятимуть підтримці та розвитку малих ферм і господарств населення. Основні дії включають підтримку та розвиток кооперативів, забезпечення доступу до фінансування, консалтинг, а також впровадження інноваційних технологій через живі лабораторії. Координаційні центри допомагатимуть у створенні кооперативів та сприятимуть співпраці між господарствами для підвищення ефективності виробництва та збуту продукції. Вони також сприятимуть доступу малих фермерів та господарств населення до фінансових ресурсів, включаючи гранти, кредити та інвестиції. Крім того, координаційні центри можуть надавати консультаційні послуги з питань сільськогосподарського виробництва, управ-

Таблиця 1

**Використання пестицидів на підприємствах у розрізі регіонів у 2022 році
(«Сільське господарство України», 2023)**

Області	Використання пестицидів, т	Оброблена площа, тис. га	Частка обробленої площі, %	Внесено пестицидів на 1 га, кг	
				обробленої площі	посівної площі
Україна	19435,5	12913,5	89	1,5	1,3
Вінницька	1729,7	986,5	94	1,8	1,6
Волинська	523,8	255,1	94	2,1	1,9
Дніпропетровська	1340,7	1017,6	89	1,3	1,2
Донецька	148,6	164,2	68	0,9	0,6
Житомирська	720,8	518,0	84	1,4	1,2
Закарпатська	72,6	35,5	90	2,0	1,8
Запорізька	242,4	228,0	86	1,1	0,9
Івано-Франківська	263,5	158,5	94	1,7	1,6
Київська	1164,4	737,0	89	1,6	1,4
Кіровоградська	1277,0	949,3	90	1,3	1,2
Луганська	2,9	6,8	84	0,4	0,3
Львівська	640,0	373,2	96	1,7	1,6
Миколаївська	564,4	618,3	83	0,9	0,8
Одеська	889,6	1057,2	84	0,8	0,7
Полтавська	1633,7	1027,8	89	1,6	1,4
Рівненська	613,7	277,3	94	2,2	2,1
Сумська	1310,5	828,1	94	1,6	1,5
Тернопільська	1009,9	536,5	94	1,9	1,8
Харківська	758,7	538,5	80	1,4	1,1
Херсонська	32,7	46,8	51	0,7	0,4
Хмельницька	1755,7	836,9	94	2,1	2,0
Черкаська	1227,4	790,5	93	1,6	1,4
Чернівецька	167,8	91,3	90	1,8	1,6
Чернігівська	1345,0	834,6	90	1,6	1,5

Рисунок 3. Підхід до інклюзивної сільської трансформації з акцентом на малому фермерстві та господарствах населення

Джерело: запропоновано авторами на основі адаптації дослідження [18]

ління фермою, маркетингу та збуту продукції. Також такі центри можуть проводити навчальні програми та семінари для підвищення обізнаності фермерів. Своєю чергою завданням живих лабораторій є створення платформи для тестування та впровадження новітніх сільськогосподарських технологій та практик, залучаючи місцевих фермерів до участі в експериментальних проєктах для підвищення їхніх знань та навичок.

Цей підхід також орієнтований на підтримку найбільш вразливих груп населення, зокрема тих, які очолюють жінки, забезпечуючи їм можливості для розвитку та підвищення їхнього економічного потенціалу. Населення Сумського регіону складають 54% жінок. Загальне соціально-економічне навантаження на жінок в Україні суттєво збільшилось через повномасштабну війну. Більшість жінок залишилась без підтримки чоловіків через мобілізацію або загибель чоловіків. В особливо вразливому становищі опинились жінки сільської місцевості, які змушені самостійно адаптуватись до нових умов та викликів. Відповідно до цього запропонований підхід спрямований на підтримку вразливої жіночої частини домогосподарств населення та покликаний знизити навантаження за рахунок зміцнення взаємодії між об'єднаними територіальними громадами та господарствами населення, в тому числі господарствами, які очолюють жінки.

Таким чином, запропонований підхід має на меті створення стійких та інклюзивних сільських екосистем через підтримку малого фермерства та господарств населення, забезпечуючи їм доступ до ресурсів, знань та інновацій, що сприятиме сталому розвитку регіонів.

Запропонований підхід враховує такі фактори вразливості, як зміна клімату, війна, ресурсна нерівність та продовольчий суверенітет. Впровадження цього підходу має

на меті посилення співпраці між об'єднаними територіальними громадами та домогосподарствами, підвищення рівня обізнаності домогосподарств про виклики та шляхи подолання наслідків зміни клімату, а також удосконалення практик сталого сільського господарства, що сприятиме збереженню екосистем та підвищенню продуктивності.

Висновки. Кращі результати інклюзивної сільської трансформації можуть бути досягнуті через посилення ролі малого фермерства та господарств населення у формуванні ресурсного потенціалу регіонів. Підхід, запропонований в цій намагається усунути прогалини у налагодженні партнерських відносин між об'єднаними територіальними громадами та господарствами населення через створення координаційних центрів та впровадження живих лабораторій у сільських територіальних громадах Сумської області, що може сприяти розвитку інклюзивної сільської трансформації, підвищенню ресурсного потенціалу регіонів та зміцненню економічної стабільності малих фермерів і господарств населення. Крім того, додатковим ефектом може стати вплив на покращення біорізноманіття Сумського регіону у довгостроковій перспективі через поширення концепції підтримки агробіорізноманіття серед господарств населення. Як наслідок, збільшення біорізноманіття може підвищити продуктивність та інші функції екосистеми за рахунок ефекту заміщення та компліментарності. Іншим позитивним впливом будуть наслідки застосування домогосподарствами населення ефективних технологій сталого землеробства. Це в цілому впливатиме позитивно на якість ґрунтів та продуктивність вирощування. Підвищення продовольчого суверенітету для Сумського регіону відбудеться через посилення ролі місцевого самозабезпечення продуктами харчування та

реалізації надлишків виробленої продукції у географічно близькі райони. Як довгостроковий ефект можна також розглядати пом'якшення наслідків зміни клімату через формування обізнаності серед сільського населення щодо інструментарію ведення сталого сільського господарства та усвідомлення необхідності більш дбайливого ставлення до екосистем та навколишнього середовища. На додаток, може бути зменшено нерівність між малим

підприємництвом та великими аграрними компаніями шляхом підвищення конкурентоспроможності продукції місцевого виробництва. Обмеженням цього дослідження є різноманітність господарств населення у багатьох відношеннях (географічне розташування, ресурсне забезпечення, рівень розвитку громад). Для імплементації досвіду в інших регіонах потрібна якісна перевірка та тісне спілкування з господарствами населення.

Список використаної літератури:

1. Cardey S., Eleazar P.J.M., Ainomugisha J., Kalowekamo M., & Vlasenko Y. Communication for Development: Conceptualising Changes in Communication and Inclusive Rural Transformation in the Context of Environmental Change. *Social Sciences*. 2024. No. 13(6). DOI: <https://doi.org/10.3390/socsci13060324>
2. Dinnie K. Competitive identity: The new brand management for nations, cities and regions. *Journal of Brand Management*. 2007. No. 14(6). P. 474–475. DOI: <https://doi.org/10.1057/palgrave.bm.2550086>
3. Rajabifard A., Paez D., & Foliente G. COVID-19 Pandemic, Geospatial Information, and Community Resilience: Global Applications and Lessons: Vol. First edition. CRC Press. 2021.
4. Tkalenko N., Mykhailovska O., Marhasova V., Garafonova O., & Pishchenko O. Environmental component of sustainable development of territorial communities. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*. 2023. No. 4(51). P. 451–465. DOI: <https://doi.org/10.55643/fcapter.4.51.2023.4059>
5. Wolff N.H., Masuda Y.J., Meijaard E., Wells J.A., & Game E.T. Impacts of tropical deforestation on local temperature and human well-being perceptions. *Global Environmental Change*. 2018. No. 52. P. 181–189. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2018.07.004>
6. Harari Y.N. The Agricultural Revolution. In *Sapiens*. Harper Collins. 2015. pp. 87–149. URL: http://books.google.ie/books?id=FmyBAwAAQBAJ&dq=Sapiens+a+brif+history+of+humankind&hl=&cd=2&source=gbs_api
7. Aznar-Sánchez J.A., Piquer-Rodríguez M., Velasco-Muñoz J.F., & Manzano-Agugliaro F. Worldwide research trends on sustainable land use in agriculture. *Land Use Policy*. 2019. No. 87. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2019.104069>
8. Lucas K.R., Caldarelli C.E., & Ventura M.U. Agriculture and biodiversity damage: A prospective evaluation of the impact of Brazilian agriculture on its ecoregions through life cycle assessment methodology. *Science of the Total Environment*. 2023. No. 899. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2023.165762>
9. Сільське господарство України. Державна служба статистики України. 2023. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2023/zb/09/S_gos_22.pdf
10. Cardinale B.J., Duffy J.E., Gonzalez A., Hooper D.U., Perrings C., Venail P., Narwani A., Mace G.M., Tilman D., Wardle D.A., Kinzig A.P., Daily G.C., Loreau M., Grace J.B., Larigauderie A., Srivastava D.S., & Naeem S. Biodiversity loss and its impact on humanity. *Nature*. 2012. No. 486(7401). P. 59–67. DOI: <https://doi.org/10.1038/nature11148>
11. Amin S. The Agrarian Question a Century after October 1917: Capitalist Agriculture and Agricultures in Capitalism. *Agrarian South: Journal of Political Economy: A Triannual Journal of Agrarian South Network and CARES*. 2017. No. 6(2). P. 149–174. DOI: <https://doi.org/10.1177/2277976017731842>
12. Meadows D.H. The Limits to growth: a report for the Club of Rome's Project on the Predicament of Mankind. Universe Books, 1972.
13. Kallis G., Paulson S., D'Alisa G., & Demaria F. The Case for Degrowth. 2020. URL: http://books.google.ie/books?id=x2dfzQEACAAJ&dq=the+case+for+Degrowth&hl=&cd=1&source=gbs_api
14. Інклюзивний сільський розвиток в Україні : монографія / за ред. д-ра екон.наук, проф., чл.-кор. НАН України О.М. Бородіної. НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозів. НАН України». Київ, 2020. 257 с. URL: <http://ief.org.ua/docs/mg/330.pdf>
15. Sahraei S., Pakravan-Charvadeh M.R., Gholamrezai S., & Rahimian M. Assessing the association of sustainable agriculture with rural household food security (considering ecological, economic, and social aspects). *Frontiers in Nutrition*. 2022. No. 9. DOI: <https://doi.org/10.3389/fnut.2022.899427>
16. Dorward P., Clarkson G., Poskitt S., & Stern R. Putting the farmer at the center of climate services. *One Earth*. 2021. No. 4(8). P. 1059–1061. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.oneear.2021.08.004>
17. Сумська обласна рада. 2024. URL: <https://sorada.gov.ua/internet-links/93-terytorialni-gromady-sumskoji-oblasti.html>
18. Natarajan N., Newsham A., Rigg J., & Suhardiman D. A sustainable livelihoods framework for the 21st century. *World Development*. 2022. No. 155. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2022.105898>

References:

1. Cardey S., Eleazar P. J. M., Ainomugisha J., Kalowekamo M., & Vlasenko Y. (2024) Communication for Development: Conceptualising Changes in Communication and Inclusive Rural Transformation in the Context of Environmental Change. *Social Sciences*, no. 13(6). DOI: <https://doi.org/10.3390/socsci13060324>
2. Dinnie K. (2007) Competitive identity: The new brand management for nations, cities and regions. *Journal of Brand Management*, no. 14(6), pp. 474–475. DOI: <https://doi.org/10.1057/palgrave.bm.2550086>
3. Rajabifard A., Paez D., & Foliente G. (2021) COVID-19 Pandemic, Geospatial Information, and Community Resilience : Global Applications and Lessons: Vol. First edition. CRC Press.

4. Tkalenko N., Mykhailovska O., Marhasova V., Garafonova O., & Pishchenko O. (2023) Environmental component of sustainable development of territorial communities. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*, no. 4(51), pp. 451–465. DOI: <https://doi.org/10.55643/fcaptp.4.51.2023.4059>
5. Wolff N. H., Masuda Y. J., Meijaard E., Wells J. A., & Game E. T. (2018) Impacts of tropical deforestation on local temperature and human well-being perceptions. *Global Environmental Change*, no. 52, pp. 181–189. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2018.07.004>
6. Harari Y. N. (2015) *The Agricultural Revolution*. In *Sapiens*. Harper Collins, pp. 87–149. Available at: http://books.google.ie/books?id=FmyBAwAAQBAJ&dq=Sapiens+a+brif+history+of+humankind&hl=&cd=2&source=gbs_api
7. Aznar-Sánchez J. A., Piquer-Rodríguez M., Velasco-Muñoz J. F., & Manzano-Agugliaro F. (2019) Worldwide research trends on sustainable land use in agriculture. *Land Use Policy*, no. 87. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2019.104069>
8. Lucas K. R., Caldarelli C. E., & Ventura M. U. (2023) Agriculture and biodiversity damage: A prospective evaluation of the impact of Brazilian agriculture on its ecoregions through life cycle assessment methodology. *Science of the Total Environment*, no. 899. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2023.165762>
9. Agriculture of Ukraine (2023) State Statistics Service of Ukraine. Available at: https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2023/zb/09/S_gos_22.pdf
10. Cardinale B. J., Duffy J. E., Gonzalez A., Hooper D. U., Perrings C., Venail P., Narwani A., Mace G. M., Tilman D., Wardle D. A., Kinzig A. P., Daily G. C., Loreau M., Grace J. B., Larigauderie A., Srivastava D. S., & Naeem S. (2012) Biodiversity loss and its impact on humanity. *Nature*, no. 486(7401), pp. 59–67. DOI: <https://doi.org/10.1038/nature11148>
11. Amin S. (2017) The Agrarian Question a Century after October 1917: Capitalist Agriculture and Agricultures in Capitalism. *Agrarian South: Journal of Political Economy: A Triannual Journal of Agrarian South Network and CARES*, no. 6(2), pp. 149–174. DOI: <https://doi.org/10.1177/2277976017731842>
12. Meadows D. H. (1972) *The Limits to growth: a report for the Club of Rome's Project on the Predicament of Mankind*. Universe Books.
13. Kallis G., Paulson S., D'Alisa G., & Demaria F. (2020) *The Case for Degrowth*. Available at: http://books.google.ie/books?id=x2dfzQEACAAJ&dq=the+case+for+Degrowth&hl=&cd=1&source=gbs_api
14. Borodina O. M. (eds.) (2020) *Inkluzyvnyi silskyi rozvytok v Ukraini: monohrafiia*. NAN Ukrainy, DU "In-t ekon. ta prohnozuv. NAN Ukrainy". Kyiv. 257 p. Available at: <http://ief.org.ua/docs/mg/330.pdf>
15. Sahraei S., Pakravan-Charvadeh M. R., Gholamrezai S., & Rahimian M. (2022) Assessing the association of sustainable agriculture with rural household food security (considering ecological, economic, and social aspects). *Frontiers in Nutrition*, no. 9. DOI: <https://doi.org/10.3389/fnut.2022.899427>
16. Dorward P., Clarkson G., Poskitt S., & Stern R. (2021) Putting the farmer at the center of climate services. *One Earth*, no. 4(8), pp. 1059–1061. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.oneear.2021.08.004>
17. Sumy Regional Council (2024). Available at: <https://sorada.gov.ua/internet-links/93-terytorialni-gromady-sumskoji-oblasti.html>
18. Natarajan N., Newsham A., Rigg J., & Suhardiman D. (2022) A sustainable livelihoods framework for the 21st century. *World Development*, no. 155. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2022.105898>

Olena Nifatova, Doctor of Economic Sciences, Professor, Sumy National Agrarian University

Yuriy Danko, Doctor of Economic Sciences, Professor, Sumy National Agrarian University

SMALL-SCALE FARMING IN INCLUSIVE RURAL TRANSFORMATION AS A FACTOR IN INCREASING THE RESOURCE POTENTIAL OF REGIONS

In the current conditions of economic instability and environmental challenges, it is important to find effective ways to increase the resource potential of regions, particularly through strengthening the role of small farms and family farming in inclusive rural transformation. The aim of this study was to analyze the contribution of small farms and family farming to regional food security, identify the main problems and challenges, and develop practical recommendations for overcoming them by creating "Sustainable Ecosystems" coordination centers and living laboratories based on rural territorial communities. It was found that a significant portion of agricultural products is produced by small farms and family farming, but their contribution is gradually decreasing due to a number of factors, such as insufficient financial support, limited access to modern technologies and markets. The analysis also showed that climate change, war, and resource inequality significantly affect the stability and development of these farms. Based on the analysis conducted, an innovative approach to inclusive rural transformation has been proposed, which includes the creation of "Sustainable Ecosystems" coordination centers and living laboratories in rural territorial communities of the Sumy region. The main functions of the coordination centers are to support and develop cooperatives, ensure access to financing, provide consulting services, and implement innovative technologies. The living laboratories will serve as platforms for testing the latest agricultural practices and technologies, engaging local farmers in experimental projects to enhance their knowledge and skills. The expected results from the implementation of this approach include strengthening cooperation between united territorial communities and households, increasing households' awareness of challenges and ways to overcome the consequences of climate change, and improving the implementation of sustainable agricultural practices. The study's conclusion emphasizes the importance of supporting small farms and family farming as crucial agents in preserving ecosystems and agricultural biodiversity in the regions. The implementation of the proposed approach will contribute to the sustainable development of rural areas, increase their resource potential, and ensure food security.

Key words: family farming, sustainable ecosystems, coordination centers, living laboratories, territorial communities.

Дата надходження до редакції: 04.09.2024 р.